

Макаренко Н.М.

Криворізький державний педагогічний університет

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОФІЛАКТИЦІ ЗНИЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ КОРИСТУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Подано результати дослідження актуальної проблеми: взаємозв'язку надмірного захоплення соціальними мережами та когнітивним розвитком у віці ранньої дорослості. Представлено огляд науково-психологічних джерел щодо існуючих досліджень проблеми, автори яких визначають як характеристики критичного мислення (усвідомленість, самостійність, рефлексивність, аналітичність, раціональність, гнучкість, цілеспрямованість тощо), так і особливості такого мислення у користувачів соціальних мереж, у яких зникають макрокогнітивні (узагальнення, оцінка, глибина розуміння); мікрокогнітивні (порівняння, аналіз, логічність); афективні (самостійність, сміливість, наполегливість) характеристики критичного мислення. Визначено основні чинники зниження негативного впливу соціальних мереж на когнітивну сферу: підвищення мотивації до саморозвитку, формування інформаційної гігієни, вибір видів активності, сприятливих для розвитку критичного мислення (пошук наукової інформації, відвідування тематичних форумів для висловлення своєї позиції, курсів для розвитку тощо). Висвітлено результати емпіричного дослідження рівня розвитку критичного мислення у віці ранньої дорослості: переважаючий низький та середній рівень аналітичності, гнучкості, логічності мислительних операцій та досить високий показник ригідності як предиктору низької мотивації до розвитку критичного мислення. Окреслено основні шляхи для подальшого експериментальної роботи щодо розвитку критичного мислення за технологічним циклом, розробленим американськими педагогами та психологами Дж. Стілом, К. Мередітом, Ч. Темплом, С. Уолтером: виклик, осмислення, рефлексія.

Ключові слова: критичне мислення, користувачі соціальних мереж, когнітивний розвиток, корекційно-розвивальний вплив, «мережewe середовище», інформаційно-комунікативні технології.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій впливає на особистість, яка вимушена наразі існувати одночасно у віртуальному та реальному світі. Ці світи формують ціннісний, потребовий світ людини, збагачують (чи збіднюють) її психічне буття. Тому виникає та загострюється необхідність визначити не тільки силу впливу соціальних мереж на особистість, її критичне мислення, а й окреслити шляхи протистояння такому впливу.

Слід зазначити, що минулого року Всесвітній економічний форум оприлюднив список «професій майбутнього» та відповідні вимоги до фахівців у цих сферах. Critical thinking виставлено на другому місці по значущості. Критичне мислення дозволить сучасним поколінням увійти у швидкозмінний світ інформації, адаптуватися до нього, опанувати ефективні шляхи логічного та послідовного вирішення життєвих проблем. Критичне мислення – основа когнітивного розвитку, воно заохочує людину мислити неупереджено, аналі-

тично, логічно, по-новому використовувати отримані знання. Крім того, саме такий вид мислення забезпечує перетворення соціальних мереж не на «вбивцю часу», «беззмістовний сумнівний вид розваг», а на додаткове джерело необхідних знань. А це є важливими не лише для успіху в усіх предметних галузях, але й у повсякденному житті. Зрозуміло, що надмірне, нецільове, багатогодинне занурення у віртуальний світ соціальних мереж, гальмує мислення, робить його більш лінійним, примітивним, породжує нові загрозливі проблеми для майбутніх поколінь. А майже п'ять років дистанційного навчання та роботи зробили цю проблему значущою, такою, що потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зрозуміло, що феномен критичного мислення, взаємовплив «соціальні мережі-критичне мислення», рівень його розвитку, визначення психологічних чинників запобігання руйнівного впливу соціальних мереж досить розгалужена тема досліджень як зарубіжних: Д. Халперна, Н. Бурбуліса,

Дж. Байера (D. Halpern, N. Burbules, J. V. Bayer), так і вітчизняних (Т. Хачумян, О. Пометун, О. Терно, Н. Токарева, С. Тягло, Н. Макаренко, Л. Саракун, Н. Дементієвської) науковців, детальний узагальнюючий аналіз яких представлено у О. Воєводської, Н. Макаренко [1; 2].

Починаючи з фундатора дослідження М. Ліпмана (M. Lipman), який визначив основні критерії критичного мислення (володіння певними прийомами опрацювання інформації; рефлексування з метою корекції власних суджень; здатність орієнтуватися на контент, піддавати сумніву власні судження; чітке уявлення про структуру власної аргументації, її доступність до аудиторії) [3], та закінчуючи дослідженнями властивостей мислення (гнучкість, швидкість, самостійність, глибина, широта, послідовність, критичність), у сучасних науковців, ми можемо окреслити подальшу сферу діагностики та корекції.

Не викликає сумніву той факт, що критичне мислення повинно стати базовою основою саморозвитку та самовдосконалення. Про це йдеться у класичних дослідженнях зарубіжних науковців, зокрема, Д. Клустера (D. Cluster), який підкреслював необхідність розвитку мислительних операцій у відповідно створених сприятливих умовах.

У публікаціях І. Хоменко [4] аргументовано доводиться необхідність розвитку критичного мислення у такий спосіб, як переконання здобувачів освіти будь-якого віку у актуальності розвитку критичного мислення. Вимоги науково-технічної революції, яка формує у молоді загострене почуття нового, відповідальні та самостійні дії у швидкозмінних ситуаціях, на думку С. Терно, потребує активного самовдосконалення. Набутий сталий набір знань, вмінь та навичок не забезпечує процесу саморозвитку. Для цього потрібен особливий тип мислення – критичний, який спонукає людину до самовдосконалення, самостійних та відповідальних дій [5].

Н. Харченко зазначає, що критичне мислення розвивається відповідно до динаміки швидкозмінного світу, тому потрібно розвивати рефлексію (засіб самопізнання, критичного переосмислення власної діяльності) [6].

Зважаючи на мету нашої статі, можна послатися на Міжнародне співтовариство психологів та психіатрів, яке визнало залежність від інтернету (соціальних мереж) хворобою, провело низку психологічних досліджень особливостей когнітивної сфери активних користувачів соціальних мереж. Так, з'явилися поняття «кліпове мислення», «стрічкове мислення». Тобто, дове-

дено: постійний, поверхневий, швидкий перегляд інформації у Інтернеті впливає на мозок людини, гальмує процес формування нових нейронних зв'язків, знижує аналітичність-синтетичність-логічність мислення, активізує імпульсивність, фрагментарність, що у послідуєчому проявляється у появі інтелектуально збідненого прошарку людей. У особистості, яка швидко «мандрує» по сторінкам соціальних мереж, реагує на кожен link, у результаті не здатна ні пригадати прочитане (побачене), ні відтворити, ні засвоїти його. На думку J. Bayer, N. Ellison, інформаційний потік порушує роботу «когнітивних фільтрів», впливає на пам'ять, мислення, активізує розумові переважання, що ніяк не сприяє розвитку творчої, креативної, критично мислячої особистості [7].

Проводилися подібні експериментальні дослідження у вітчизняній психології (В. Посохова). Зокрема, дослідниця вивчала своєрідність планування подальших життєвих кроків у інтимно-особистісних стосунках, професійному саморозвитку молоді людини, для чого також потрібне критичне мислення. У ході дослідження визначилося, що це надзвичайно важка розумова діяльність, у якій молода людина втрачає контроль над процесами, не бачить меж між реальним та віртуальним світом [8].

Виключити соціальні мережі з сучасного життя неможливо, тому потрібно максимально ефективно використовувати їх. Зокрема, В. Степаненко пропонує розвивати критичне мислення молоді, здобувачів освіти у неформальний спосіб безпосередньо у соціальних мережах шляхом представництва на такому майданчику періодичних видань (активізуючи, мотиваційних відео, газет, збірників наукових праць, сценаріїв тощо). Це надасть можливості не тільки орієнтуватися на якісний контент, виказати власну думку, пропагувати цінності, продемонструвати інформаційно-психологічний, культурний рівень, але й сформує вміння відбирати основне, надавати майданчик для обговорення матеріалів наукового спрямування. Також В. Степаненко пропонує використовувати для розвитку критичного мислення он-лайн-ігри, але існує значна кількість досліджень, що не підтверджують їх ефективність [9].

На нашу думку, ефективним шляхом розвитку критичного мислення буде ефективна медіаосвіта, яка спрямована на формування медіаграмотності, медіакомпетентності, медіаімунітету, медіакультури.

Опрацьовані науково-теоретичні джерела щодо можливостей, мети медіаосвіти дали можливість сформулювати ті завдання, які вплинуть на розвиток критичного мислення:

- здібність працювати з великою кількістю інформації;
- потреба шукати першоджерела інформації;
- необхідність приймати різноманітні точки зору, аргументовано доводити їх хибність;
- уникання спрощення у сприйманні інформації, судженнях;
- аналіз фактів, здатність робити умовиводи, доводити свої переконання, спираючись на фактичний матеріал тощо [2].

Саме за таких умов можна запустити процес цілеспрямованого, ефективного впливу на розвиток критичного мислення особистості, яка перебуває у соціальних мережах значну кількість часу.

Постановка завдання. Мета статті – представити проміжні результати емпіричного дослідження щодо впливу соціальних мереж на критичне мислення у досліджуваних ранньої дорослості.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на одному з промислових підприємств міста за ініціативою магістранти психолого-педагогічного факультету Криворізького державного педагогічного університету О. Воеводської, результати якого вона висвітлила на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific research in the modern world» (Торонто, травень 2023).

Перший емпіричний етап полягав у тому, щоб провести ретельну діагностику рівня розвитку критичного мислення у досліджуваних, які за їх інформацією зловживають соціальними мережами і усвідомлюють цей факт. З поданих вище наукових досліджень можна визначити, що під впливом соціальних мереж практично зникають, розмиваються: макрокогнітивні (узагальнення, оцінка, глибина розуміння) показники критичного мислення; мікрокогнітивні (порівняння, аналіз, логічність); афективні (самостійність, сміливість, наполегливість). Тому виникла потреба дослідити рівень розвитку аналітичності, критичності, здібностей до узагальнення, встановлення логічних закономірностей як критеріїв критичного мислення. Дослідження проводилося на вибірці 43 особи віку ранньої дорослості (21–31 років), серед них 31 жінка, 12 чоловіків. З вищою освітою 51,3% досліджуваних, середньою спеціальною 48,7%. Було визначено перелік сайтів, яким надають перевагу досліджувані (Instagram – 71,2%; Telegram – 65,3%) та час перебування у соціальних мережах: 4–5 годин – 35,1%; 6 та більше годин – 64,9%. Також визначався рівень ригідності поведінки (за методикою Г. Айзенка) для визначення прагнення досліджуваних до змін

(зокрема, у розвитку критичного мислення). Для уточнення даних, отримання додаткової інформації була розроблена анкета для бесіди з приводу усвідомлення важливості розвитку критичного мислення та хибності впливу на нього соціальних мереж.

Досліджувані погоджувалися, що проводять у соціальних мережах надзвичайно багато часу, плинність якого не помічають, але не акцентували увагу на негативному впливі соціальних мереж на мислення, його критичність. Досліджувані вважали, що можуть порівнювати людей, події, аналізувати їх корисність-хибність, робити висновки для подальших дій.

За результатами діагностики ригідності-гнучкості поведінки як предиктору подальшого розвитку отримані такі дані. Тільки 3 (6,9%) досліджуваних визначили низький рівень ригідності поведінки, що свідчить про наявність мотивації до змін. Вони досить активно спілкуються з рідними та друзями «офлайн», без надмірних зусиль можуть відкласти гаджет, замінити його корисною діяльністю, не боятися ризикувати, починаючи нову діяльність. Значний відсоток (27,9%, 12 осіб) тих, кому важко змінювати свою думку, не притримуватися вперто тієї позиції, яка є хибною. Вони дуже обережно відносяться до нового, незвіданого у житті, важко змінюють звичний режим життя (переповнений життям у соціальних мережах). Так, вони погоджуються, що час перебування у соціальних мережах потрібно скорочувати (особливо якщо їх поведінку копіюють діти), але запобігають таких думок, тому не змінюють поведінку.

Діагностика безпосередньо мислительних операцій продемонструвала недостатній рівень їх розвитку: тільки 6,9% змогли набрати достатню кількість балів при визначенні гнучкості мислення, як здатності перебудови способів вирішення задач (методика «Анаграми»). Для 19 досліджуваних (44,1%) було досить складно виконувати завдання тестів (набрали 10–11 балів). У вирішенні анаграм за фіксований проміжок часу вибирали переважно ті, які склалися з трьох букв (РМИ, КТІ, ДМІ), при аналізі результатів визначали незвичність завдання та недостатність власного словникового запасу. Ми пояснюємо це також можливими персевераціями (нав'язливим повторенням певного слова), стереотипністю мислення, його ригідністю. А гнучкість мислення – це компонент креативності та ресурс, який забезпечує готовність до адекватного реагування на різноманітні життєві ситуації. На основі проведених досліджень також було зро-

блено висновки щодо рівнів розвитку критичного мислення за розробленими критеріями.

Так, високий (просунутий) рівень сформованості критичного мислення свідчить про наявність компетенцій, пов'язаних зі здатністю акумулювати дані з інтернет-ресурсів, здатність систематизувати пошук інформаційних платформ, працювати з великою кількістю інформації, формулювати мету перебування у соціальних мережах. Таких виявилось тільки 3 особи.

40 досліджуваних продемонстрували низьку здатність диференціювати цифрові медійні продукти до ступеня достовірності та соціальної значущості, важкість застосування у процесі пошуку незначного кола інтернет-ресурсів, перевагу у використанні неперевіреної інформації з соціальних мереж, низький рівень когнітивних здібностей, конформізм, некритичне сприйняття інформації, повну залежність від гаджетів, недорозвинені навички ідентифікації критеріїв достовірної та недостовірної інформації, валідні, соціально-значущі мережеві ресурси, невміння конструктивно застосовувати потенціал нових медіа у пошуці нової інформації.

Зібрані діагностичні дані було поєднано та перевірено їх взаємозв'язок за методом кореляційного аналізу

Статистично значимий кореляційний зв'язок було зафіксовано для шкал «висока креативність мислення» і «висока логічність мислення» ($r = 0,332$ при рівні значимості $p < 0,01$). Зв'язок між високою креативністю та високою логічністю мислення може бути різним залежно від особи та контексту конкретної життєвої ситуації. У деяких випадках, люди з високою креативністю можуть також мати високу логічність мислення, що допомагає їм генерувати нові ідеї та рішення, а потім критично аналізувати та відбирати найбільш підходящі з них.

Наявним є й зв'язок між високою гнучкістю мислення і високою креативністю мислення ($r = 0,401$ при рівні значимості $p < 0,05$), а також між низькою гнучкістю і низькою креативністю мислення ($r = 0,667$ при рівні значимості $p < 0,05$). Цей зв'язок є доволі логічним оскільки обидва аспекти відображають здатність особи до генерації нових ідей, адаптації до змін та розв'язання проблем у нестандартний спосіб. Гнучкість мислення є аспектом когнітивної сфери, який відображає здатність людини легко адаптуватися

до нових ситуацій, змінювати свій підхід до розв'язання проблем та бути відкритим для нових ідей. А відповідно люди з високою гнучкістю мислення можуть швидко переключатися між різними задачами, ідеями та поглядами, а також видавати нові нестандартні та креативні умовиводи.

Статистичний аналіз даних показав наявність позитивного кореляційного зв'язку між шкалами «висока логічність» і «низька гнучкість» ($r = 0,521$ при рівні значимості $p < 0,05$). Зв'язок між високою логічністю та низькою гнучкістю мислення може полягати в тому, що такі люди мати схильність до ригідного, структурованого мислення, яке обмежує їхню відкритість до нових ідей та підходів. В результаті, вони можуть розв'язувати проблеми ефективно, використовуючи логічний аналіз, але можуть мати складнощі з адаптацією до неочікуваних або непередбачуваних ситуацій.

Тобто, отримані результати дослідження переконали у необхідності подальших дій для покращення рівня критичного мислення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Після аналізу результатів дослідження нами була розроблена розвивальна психокорекційна програма, яка базувалася на дослідженнях американських психологів Дж. Стіла, К. Мередіта, Ч. Темпла, С. Уолтера (J. Steele, K. Meredith, C. Temple & S. Walter):

I етап «Виклик». На ньому сплановано провести актуалізацію наявних знань, діагностику рівня розвитку критичного мислення, планування подальших дій.

II етап «Усвідомлення», основною метою якого повинно бути формування вміння ефективного використання соціальних мереж. Для цього етапу підбрано потрібні, перевірені досвідом інтерактивні вправи, які органічно поєднуються з теоретичним обґрунтуванням проблеми розвитку критичного мислення.

III етап «Рефлексія», яка зазвичай проводиться для аналізу за отриманими результатами, визначення труднощів процесу змін.

Але необхідність корекції рівня критичного мислення, організації інтерактивних методів роботи щодо його підвищення потребувала офлайн занять, що не вдалося з відомих причин. Тому проведення такого експериментального дослідження зі спостереженням за динамікою критичного мислення залишаємо на майбутнє.

Список літератури:

1. Воєводська О.О. Психологічні чинники розвитку критичного мислення користувачів соціальних мереж : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг: КДПУ. 2023.

2. Макаренко Н.М. Курс «Медіапсихологія» як засіб розвитку критичного мислення студентів. Філософія освітнього простору вищої школи: психологічний та психолінгвістичний дискурс: колективна монографія /за ред.Н.Корчакової. Київ: Центр учбової літератури. 2022. С. 184–219.
3. Lipman M. *Thinking Children and Education*. Montclair State College, 1993. 432 p.
4. Хоменко Ірина. Методи розвитку критичного мислення та його складові. URL inrespublica.org.ua > г... (дата звернення 1.01.2024).
5. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія / Історія в сучасній школі, 2012. № 7–8 С. 27–38.
6. Харченко Н. Розвиток критичного мислення. Інноваційні форми роботи для дітей і дорослих. Київ : «Видавнича група «Шкільний світ», 2018. 120 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).
7. Bayer JB, Triêu P, Ellison NB: Social media elements, ecologies, and effects. *Annu Rev Psychol*. 2020. № 71. P. 471–497.
8. Посохова В. Особливості життєвого планування Інтернет-залежної молоді. *Психологічні перспективи*. 2014. Вип.6 . С. 150–157.
9. Степаненко В.І., Степаненко В.В. Використання потенціалу соціальних мереж для розвитку критичного мислення здобувачів вищої освіти. *Освіта та педагогічна наука*. № 1 (179), 2022. С. 73.

Makarenko N.M. CRITICAL THINKING AND ITS ROLE IN THE PREVENTION OF DECLINE IN THE COGNITIVE DEVELOPMENT OF USERS OF SOCIAL NETWORKS

The results of the research on the current problem are presented: the relationship between excessive fascination with social networks and cognitive development in adulthood. An overview of scientific and psychological sources regarding existing studies of the problem is presented, the authors of which define both the characteristics of critical thinking (awareness, independence, reflexivity, analytical, rationality, flexibility, purposefulness, etc.), and the features of such thinking in users of social networks, in whom macrocognitive skills disappear (generalization, assessment, depth of understanding); micro-cognitive (comparison, analysis, logic); affective (independence, courage, persistence) characteristics of critical thinking. The main factors for reducing the negative impact of social networks on the cognitive sphere have been identified: increasing motivation for self-development, forming information hygiene, choosing types of activity conducive to the development of critical thinking (searching for scientific information, visiting thematic forums to express one's position, development courses, etc.). The results of an empirical study of the level of development of critical thinking in adulthood are highlighted: the prevailing low and medium level of analytical, flexibility, logic of thinking operations and a rather high index of rigidity as a predictor of low motivation to develop critical thinking. The main ways for further experimental work on the development of critical thinking according to the technological cycle developed by American educators and psychologists J. Steele, K. Meredith, C. Temple, and S. Walter are outlined: challenge, understanding, reflection.

Key words: *critical thinking, users of social networks, cognitive development, corrective and developmental influence, "network environment", information and communication technologies.*